

1.4 Systém totální komunikace

Totální komunikaci lze definovat jako komplexní komunikační systém, který v sobě spojuje všechny použitelné komunikační formy (akustické, vizuální, slovní, neslovní, manuální, atd.) k dosažení účinného a obousměrného dorozumívání se sluchově postiženými a mezi nimi navzájem. Obecně používaný

4

termín **totální komunikace** je vyvolaný spíše mechanickým překladem z anglického jazyka „total communication“. Významově přesnější je v českém jazyce název **globální komunikace**, nebo **celostní komunikace**. Výběr komunikačních forem je přísně individuální.

Totální komunikaci ve vzdělávání sluchově postižených nelze považovat za samostatnou komunikační nebo didaktickou metodu či izolovaný systémotvorný prvek. Její pojetí v pragmatické rovině vyjadřuje pouze složité a variabilní struktury komunikačního procesu, rovněž jako jeho alternativy a deviace z hlediska vysílatele a příjemce informace jako metodického základu k přípravě a vytváření části vzdělávacích programů.

Totální komunikace předepisuje součinnost komunikačních forem s preferencí jejich celostního až komplexního působení v zájmu dosažení vyšší účinnosti vzdělávání. Realizace jejího pojetí, a to ve vztahu k potřebám otevřeného didaktického systému, interagujícího s okolím, proměnlivého a regulovaného zpětnovazebními mechanismy, předpokládá přísně individuální výběr efektivní komunikační formy. Tento otevřený systém nepředstavuje pouze sumu komunikačních forem, ale jejich součinnost, a tím i vyšší účinnost.

Globální komunikace je filozofií komunikace, není metodou komunikace a rovněž není vyučovací metodou.

Termín totální komunikace se objevuje v šedesátých letech minulého století a je spojován se jmény Dorothy Shifflettové a Roye Holcomba. Dorothy Shifflettová, učitelka gymnázia pro neslyšící v Kalifornii, nebyla spokojena s vývojem řeči své neslyšící dcery, která byla vyučována v rámci čistého orálního vzdělávacího programu. Proto začala ve své práci využívat kombinovaný přístup, kdy se děti učily orální řeč při použití odezírání, psaní, sluchové výchovy, prstové abecedy a znaků. Svě žáky zařazovala do školy běžného typu na vyučovací hodiny méně lingvální podstaty: výtvarnou výchovu, tělesnou výchovu, polyslyšícími žáky. Na základě vlastního rozhodnutí mohli žáci navštěvovat i další vyučovací předměty integrovaně se slyšícími žáky. Tento přístup odhalil některé rezervy v komunikaci, a zejména zabezpečil žákům zvýšený příliv poznatků

a podněcoval jejich učení. Didaktický proces tak měl rysy integrace a neomezované komunikace.

Totální komunikace však na sebe upoutala větší pozornost až po zveřejnění prací Roye Holcomba, ředitele speciální školy pro sluchově postižené, a také otce dvou neslyšících dětí v St. Anně v Kalifornii. Roy Holcomb si byl vědom, že klíčem k úspěchu při vzdělávání je vhodná komunikace s dítětem, a to od útlého dětství. Prostředky k takovému komunikování viděl v „totálním přístupu“. Totálním přístupem pak řídil celý kolektiv učitelů a vychovatelů. Tento přístup se postupně rozšiřoval na některé další školy v USA a poté i na další kontinenty. V rámci tohoto systému existuje určitá shoda mezi totální komunikací a tradiční kombinovanou metodou, která se používala v USA na Gallaudetově univerzitě ve Washingtonu (v současnosti již i tam převládá v komunikaci znakový jazyk). U kombinované metody se řeč a odezírání spojují s prstovou abecedou a znakovým jazykem neslyšících. Jde o určitou pevnou kombinaci komunikačních prostředků, kdy se v praxi mohou na úkor mluvené řeči využívat znaky a prstová abeceda. Poněkud se zanedbává využití reziduálního sluchu a možností reedukace sluchové funkce. To je zřejmě způsobeno velmi těžkým sluchovým postižením vzdělávaných žáků. Je nezbytné ovšem uvést, že určitá shoda neznámá, že totální komunikace je kombinovaná metoda, při které se používá vedle orální řeči také znakový jazyk. Totální komunikace nemá nic společného se sporem mezi zastánci orální a znakové formy komunikace, ale stojí nad tímto sporem.

Charakteristické rysy totální komunikace jsou dle rezoluce Světové federace neslyšících tyto:

1. V procesu totální komunikace je **plně respektováno právo neslyšícího dítěte na optimální a neomezovaný rozvoj**. Požadovat překonávání komunikační bariéry pouze a výhradně po neslyšícím dítěti se pokládá za nehumánní. Za základ zdravého rozvoje osobnosti se naopak považuje následující východisko: nezaviněnou odlišnost neslyšícího dítěte uznat slyšícími lidmi v jeho okolí s tím, aby se přizpůsobili minoritní komunikaci dítěte a aby tak nebylo jenom neslyšící dítě nuceno přizpůsobovat se majoritní komunikaci. Ve srovnání s vyvíjejícím se dítětem je pro slyšící okolí obvykle jednodušší

a snaží naučit se znakový jazyk neslyšících nebo jiné alternativní komunikační formy. To je nakonec základem pro zdravý rozvoj osobnosti.

2. Totální komunikace znamená **použití všech dosud známých komunikačních forem, metod a prostředků**. Komunikace probíhá prostřednictvím všech využitelných komunikačních forem rovnocenně a výběrově, žádná není povinná nebo opomenutelná. Dbá se také na využití zbytků sluchu a na důkladné využívání mluvené (orální) řeči. Využívají se všechny expresivní i receptivní formy komunikace. V počátcích prosazování totální komunikace byla opomenuta důležitost reedukace sluchu. V současném pojetí jednotlivé školy hlásící se k totální komunikaci tento požadavek akceptovaly.⁵
3. **Osoby v okolí dítěte musí vždy používat všechny komunikační prostředky**. Zde je zřejmý tlak filozofie totální komunikace na totalitu – úplnost. Nejen jednotliví učitelé, ale všichni pedagogové, personál, všichni členové rodiny musí v přítomnosti neslyšícího dítěte používat všechny komunikační prostředky, a to i tehdy, když hovoří sami mezi sebou. Tento požadavek je velmi náročný a odpůrci totální komunikace jej budou moci snadno označit za utopický. Je to však jediná možnost, jak poskytnout neslyšícímu dítěti k rozvoji řeči podmínky srovnatelné s podmínkami slyšícího dítěte. Optimální komunikací se takto předchází poruchám psychického vývoje, stejně tak jako nedostatkům v rozvoji kognitivních funkcí.
4. Totální komunikace se musí **uskutečňovat od co možná nejranějšího věku dítěte**. Vzhledem k tomu, že výslovnost a odezírání se mohou účinně rozvíjet až v pozdějším věku, mají vizuálně motorické komunikační prostředky v útlém dětství naprostou převahu. Rozvoj řeči může probíhat u neslyšícího dítěte právě tak jako u slyšícího. Jediný rozdíl je v tom, že tvoření řeči a ja-

5 Současný otevřený systém komunikačních forem je následující:

1. znakové jazyky neslyšících,
2. mluvená (hlasitá, orální, zvuková) řeč,
3. odezírání,
4. v posledním období i sluchová výchova a reedukace sluchu,
5. gestikulace, mimika, pantomima,
6. prstová abeceda, pomocné artikulační znaky, cued speech – doplňující řeč,
7. psaná řeč, kresba,
8. film, televize, videoprogramy, počítačové speciální pedagogické a didaktické programy.

- zyka probíhá dvojjazyčně (orálně a vizuálně motoricky) s neomezovanou počáteční převahou vizuálně motorických prostředků.
5. Totální komunikaci, jejíž funkčními součástmi jsou i orální a veškeré manuální komunikační formy, lze **uplatňovat na všech stupních vzdělávání neslyšících pro dlouhodobé získávání a upevňování informací, znalostí i dovedností, ale zejména k podpoře rehabilitace a sociální i pracovní integrace neslyšících.** Orální a manuální komunikační prostředky jsou rovnocenné. Nejde o to, aby například znaky byly používány pouze do skončení výstavby řeči, a pak se od nich upustilo. Jak hlasitá, mluvená, orální řeč, tak znakový jazyk, se musí trvale a intenzivně využívat k upevnění předávaných informací, vědomostí.
 6. Totální komunikace **usiluje jak o rehabilitaci, tak o integraci.** Integrace se musí uskutečnit ve dvou směrech, do světa slyšících a do světa neslyšících. Pro oba směry je žádoucí co možná nejrozsáhlejší rehabilitace pomocí vzdělání. To je pro většinu neslyšících možné jen tehdy, budou-li využívány všechny komunikační a didaktické prostředky, které jsou k dispozici.
 7. Totální komunikace **skýtá možnost volby komunikační formy podle vlastního rozhodnutí,** což u neslyšících s vysloveně jednostranným nadáním nebo specifickým omezením podmiňuje efektivnost vzdělávacího procesu. S možností vlastní volby je však spojeno určité riziko nesprávného rozhodnutí. Zejména se to týká výlučného upřednostňování znakových jazyků na základě požadavků těžce sluchově postižených bez docenění jiných efektivních, ale z jejich pohledu zdoluhavých a nesnadných komunikačních možností. Podle pedagogických zkušeností limituje jednostranná preference ve vzdělávacím procesu optimální a individuální sdělování informací jako prostředek k odkrývání a následnému využívání všech, tedy i latentních schopností těžce sluchově postižených. Výrazně orálně nadané děti budou i v rámci totální komunikace vzdělávány orálně. Totální komunikace má existenční význam pro neslyšící. Nesmí být proto zneužívána jako módní trend. Její realizace vyžaduje celá desetiletí.

Někteří z neslyšících se podíleli nejen na vzniku filozofie totální komunikace, ale napomáhali ji prosazovat i v praxi. Opakovaně byla potvrzena obecně známá

skutečnost, že téměř všechny neslyšící děti neslyšících rodičů jsou ve všech směrech lépe rozvinuty než neslyšící děti slyšících rodičů. Obousměrná manuální komunikace v raném věku v přirozených domácích podmínkách překonává výsledky profesionální, odborné výchovy v předškolním věku. Optimální komunikaci se má předcházet poruchám psychického vývoje, nedostatkům v rozvoji kognitivních funkcí. Dobrou komunikací lze většinou odstranit poruchy vztahů zejména mezi dětmi a rodiči.

Na základě tvrzení Puldy (1981) a mnoha dalších je živnou půdou pro totální komunikaci permanentní nespokojenost s výsledky orálního přístupu. Orální řeč je pro přenos didaktických informací používána již více než sto let. Pro většinu neslyšících byla v tomto dlouhém období výsledkem vzdělávání pouze pracovní integrace, a to ještě v omezené míře profesí. Ústředním tématem pedagogiky sluchově postižených byla výstavba mluvené, hláskové řeči, jejímž důsledkem je známý ohraničený řečový výkon.

Sluchové postižení ovšem limituje pouze možnosti hlasité řeči, ne řeč samu. Vytváření řeči a slovního myšlení bez hlasitého mluvení je rovněž možné. Omezení bylo způsobeno pouze celoplošně uplatňovanou orální metodou.

Koukolík (2000, s. 148–150) na podkladě vyšetření magnetickou rezonancí (fMR) tvrdí, že v průběhu mluvení a poslechu řeči aktivují jak slyšící, tak neslyšící (komunikující znakovým jazykem) stejné řečové korové oblasti tzv. řečové hemisféry (oblast Broccovu, oblast Wernickovu a levostrannou prefrontální kůru – zřejmě oblast zátěže pracovní paměti), čili převážně dle lateralizace jedince, levostranné korové řečové oblasti. Při čtení ale neslyšící levostranné korové řečové oblasti neaktivují. Metoda vytváření jazyka v raném dětství ovlivňuje klasické řečové korové oblasti bez ohledu na podobu jazyka. Neslyšící mluvící znakovým jazykem mají aktivovanou stejnou (převážně levostrannou) řečovou a jazykovou dominanci, identicky se slyšícími a mluvícími orální řečí. „Sluchová modalita zpracování řečových informací není pro jazyk kritická modalita. Jazyk je amodální funkční systém, jež v průběhu zrání tvoří fonémy a slabiky, bez ohledu na modalitu vstupu nebo výstupu.“ (Petito a Marentette, 1991, in Koukolík, 2000, s. 149–150)

Vytvořit srozumitelnou a bohatou orální řeč se většinou podaří jenom u mimořádně nadaných neslyšících dětí (Hrubý, 1988). Slovník většiny dětí

s těžkým sluchovým postižením po absolvování základního vzdělání obsahuje 1000 až 2000 obtížně srozumitelných slov. Souvislé vyjadřování je značně agramatické, syntaxe zjednodušená až nesprávná. Obvykle je u těchto dětí na obdobné úrovni i pojmové myšlení, a to je příčinou snah o zlepšení stavu. Největším problémem je diagnostika perspektivních možností velmi malého neslyšícího dítěte. Jak u velmi malého dítěte rozhodnout, zda má šanci uspět v orálně zaměřeném vzdělávacím programu, nebo zda je u něho nutné doporučit vzdělávací program s filozofií totální komunikace, nebo jiný vzdělávací program? Znakový jazyk je srozumitelnější a snáze zvládnutelný. V případě, že se s ním začíná, bývá náročnější orální komunikace často odmítána.

Totální komunikace jako výraz potřeby otevřít systém novým formám a metodám práce ve vztahu k vyučování neslyšících nebyla a není dosud zcela přesně definována ani metodicky rozpracována. Navíc její rozsáhlejší uplatnění v pedagogické praxi limituje nízká míra slučitelnosti jazykových kódů pro rozvoj poznávacích procesů zejména pojmotvorného charakteru. Průvodním jevem totální komunikace podle současných poznatků a zjištění je předimenzovanost komunikačního procesu informacemi ve více kódech současně. To vede k nejednoznačnostem v chápání významu slov, k nepřiměřenosti až simplifikaci syntaxe slovní výpovědi při spoluhlvení a k setrvávání na úrovni difusního významu pojmu vyšší kategorie s následným omezením jazykového rozvoje. V souvislosti s dosahovanými výsledky vyučovacího procesu se jeho účinnost dává do vztahu zejména s pojmem intenzita vyučování a vyváženost vyučovaného obsahu.